

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 1953 - 1977

Ἡ ἀποτίμηση τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας προϋποθέτει ἐρευνητικὴ ἐργασία, ἢ ὅποια πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωσίν της. Παρὰ νὰ ἐκφράσουμε προσωπικὲς γνώμες γιὰ ἓνα θέμα, τὸ ὁποῖο παραμένει ἀνοικτό, προτιμήσαμε νὰ παρουσιάσουμε μία κριτικὴ βιβλιογραφία, ἢ ὅποια δίνει τὶς κατευθύνσεις πὺν ἀκολουθεῖ ἡ ἐρευνα σήμερα στὸν τομέα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ σπουδὴ τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι τοποθετημένη στὰ ὅρια τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἔχει κερδίσει ἐρευνητὲς ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς τομεῖς. Ὅμως, ἡ ἐξάρτηση τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ ξένα πρότυπα συνετέλεσε ὥστε οἱ περισσότερες μελέτες νὰ ἔχουν διεπιστημονικὸ χαρακτήρα καὶ νὰ ἀποβλέπουν σὲ μία συγκριτικὴ ἐρμηνεία, μὲ τὴν ἐντόπιση δυτικῶν πηγῶν καὶ προτύπων μέσα στὰ ἑλληνικὰ κείμενα.

Τὸ 1966 κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτοῦτο ἡ ἐργασία τοῦ Γ. Βουμβλινόπουλου, *Bibliographie critique de la philosophie grecque depuis la chute de Constantinople jusqu'à nos jours (1453 - 1953)*, σελ. 236. Τὸ ἔργο αὐτό, παρὰ τὶς ἐλλείψεις καὶ τὶς ἀτέλειες πὺν παρουσιάζει, ἀποτελεῖ πάντως τὴν πρώτη συστηματικὴ ἀναγραφὴ τῆς φιλοσοφικῆς παραγωγῆς τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι σήμερα. Ὅμως ἀπὸ τὸ 1953 ὡς τὸ 1977 συντελέσθηκαν ἀποφασιστικὰ βήματα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση, μποροῦμε νὰ ποῦμε, τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας μέσα στὴν πολιτιστικὴ θεώρηση τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅπου ἄλλοι τομεῖς του εἶχαν ἐρευνηθεῖ πολὺ περισσότερο. Μέσα στὴν εἰκοσιπενταετία αὐτὴ, πραγματοποιήθηκε ἡ ὀρθὴ βασικὰ σύλληψη τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, γεγονός πὺν μᾶς δίνει ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα, ἂν ὑπάρχει φιλοσοφικὸς προβληματισμὸς μέσα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο μετὰ τὸν Πλήθωνα καὶ κατὰ πόσο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προβληματισμοῦ αὐτοῦ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν μία νεώτερη φάση τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὕστερα ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴ τῆς φάση, δηλ. τὴν βυζαντινὴ φιλοσοφία.

Ἐγινε πιά συνειδητὴ ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ νεοελληνικὴ διάνοηση μετὰ τὸν 15ο αἰῶνα ἀποτελεῖ ἓνα παραμελημένο κεφάλαιο τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὅτι ἡ ἐρευνά της θὰ καλύψει μέσα στὴν ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση τὸ χάσμα μετὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ, βγάζοντας στὴν ἐπιφάνεια ἓνα ἀνεκμετάλλευτο καὶ πολλὰς φορές ἀπρόσιτο μέχρι σήμερα ὕλικό. Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐργάσθηκε ὁ Ε. Π. Παπανοῦτσος γιὰ τοὺς δύο τόμους τῆς Βασικῆς

Βιβλιοθήκης (άρ. 35, 36) με τὸν γενικὸ τίτλο *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία*, Ἐκδόσεις Α.Ε., Ἄθ. 1953, σελ. 386, Ἄθ. 1956, σελ. 330. Οἱ δύο αὐτοὶ τόμοι ἀποτελοῦν καὶ τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς προώθησης τῆς ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴ φιλοσοφία, ἀποδίδοντας στὸν χῶρο τῆς τῆς πρέπουσες διαστάσεις του, ἂν ἀναλογισθεῖ κανεῖς ὅτι μέχρι τότε ὅσοι ἀσχολήθηκαν με τὸ θέμα αὐτό, δὲν ἐπεδίωξαν παρά ν' ἀποδείξουν, ἂν ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία εἶναι δημιουργικὴ ἢ ὄχι. (Βλ. Ντ. Ἀποστολόπουλου, *Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας*, Ἄθ. Ἑλληνογαλλικὴ Ἐνωσις Νέων, 1949 σελ. 54, βιβλιοκρισία Κ. Ἀξελοῦ, «Νέα Ἑστία», 58 (1955), σελ. 229 - 233).

Στὸν πρῶτο τόμο τῆς *Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας*, ὁ Ε. Π. Παπανοῦτσος παρουσιάζει τοὺς κυριώτερους ἐκπροσώπους τῆς, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Θεόφιλο Κορυδαλέα καὶ καταλήγοντας στὸν Θεόφιλο Καΐρη. Ὁ Π. ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν διαίρεση τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ στὴν *Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας* του δέχεται τρεῖς τομῆς μέσα στὴν περίοδο ποὺ διαπραγματεύεται. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ 1669, ὅποτε συντελεῖται ἡ ὀλοκλήρωση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας στὴν Ἑλλάδα, ἡ δεύτερη τὸ 1774, ὅποτε κλείνει ἡ ἐποχὴ, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ Αἰώνας τῶν Φαναριωτῶν. Τὸ σχῆμα αὐτὸ ἀμφισβητεῖ ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, στὴν βιβλιοκρισία του στὴν «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση» στ' (1953), τχ. 2, σελ. 197 - 201, γιατί καθὼς γράφει ὁ Π. «δυσκολεύθηκε νὰ παρακολουθήσει μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα ποὺ ἐμελέτησε τὴν πορεία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης στὴν περίοδο ποὺ πραγματεύεται». Ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ἀρνεῖται ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μία ξεχωριστὴ ἐνότητα μέσα στὴν νεοελληνικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία νὰ ἔχει ὡς κύριους φορεῖς τοὺς Φαναριῶτες: «Ἔτσι οὔτε τὴν ὀλοκλήρωση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας στὴν Ἑλλάδα (1669) μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε σὰν πρώτη τομῆ, γιατί δὲν ἔχουμε τίς ἐνδείξεις μιᾶς κάποιας μεταλλαγῆς στὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας, οὔτε πάλι τὴν περίοδο 1669 - 1774 ἐπιτρέπεται νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε Ἄιώνα τῶν Φαναριωτῶν» καὶ γιὰ τὴν φιλοσοφία, ὅταν ἔχουμε στὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὴν ἐμφάνιση καὶ ἀνάπτυξη τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸν Βούλγαρη καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς Φαναριῶτες» (σ. 198).

Στὸν δεύτερο τόμο ὁ Παπανοῦτσος ἀσχολεῖται με τὴν περίοδο 1850 ἕως σήμερα, παραλείποντας ὅσους ζοῦν. Ἡ κατάταξη στὸν τόμο αὐτὸν δὲν εἶναι χρονολογικὴ ὅπως στὸν πρῶτο τόμο ἀλλὰ κατὰ κλάδους: α' εἰσαγωγὴ στὴν φιλοσοφία, β' αἰσθητικὴ, γ' γνωσιολογία καὶ λογικὴ, δ' ἠθικὴ καὶ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ε' φιλοσοφία τῆς θρησκείας, στ' φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ ζ' ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Στὴν εἰσαγωγὴ του ὁ Π. ἀναφέρεται στὰ ρεύματα, ποὺ ἐπηρέασαν τοὺς Ἑλληνες φιλοσόφους καὶ λογίους ἀπὸ τὸν ἐγελιανισμό μέχρι τὸν ὑπαρξισμό. Ὑστερα παρουσιάζει μέσα στὰ πλαίσια τοῦ κάθε κλάδου τὴν προσφορὰ τῶν λογίων· ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν συγγραφέων ἀνήκει στοὺς δύο τελευταίους κλάδους, γεγονός ποὺ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν ἱστορισμὸ τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ γιατί «οἱ φιλοσοφοῦντες τῆς περιόδου 1850 - 1950 κοντὰ στὸ κύριο ἔργο τους ἔχουν νὰ παρουσιάσουν μελέτες

ἀναφερόμενες στην ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, πὸ δὲν εἶναι βέβαια πάντοτε πρωτότυπες, ἀλλὰ δείχνουν, μαζί με τὴν ἐπιμέλεια, καὶ τὴν εὐλάβεια τῶν στοχαστῶν μας πρὸς τὸ μέγα τοῦτο ἀγαθὸ τῆς ἐθνικῆς μας παιδείας». Βιβλιοκρισία γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Παπανούτσου, Raphael Demos, *The Neohellenic Enlightenment (1750 - 1821)*, «*Journal of the History of Ideas*» 19 (1958), σελ. 523 - 541. Ἐπίσης παρουσίαση τῶν δύο αὐτῶν τόμων ἔχουμε ἀπὸ τὸν G. P. Henderson, *Greek Philosophy from 1600 to 1850*, «*The Philosophical Quarterly*» 5 (1955), σελ. 157 - 165 καὶ 7 (1957), σελ. 154 - 172.

Γιὰ τὸ θέμα τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει καὶ ἡ ἄποψη τοῦ Κ. Καβαρνοῦ, *Modern Greek Thought. Three essays dealing with Philosophy, Critique of Science, and Views of Man's nature and Destiny*. Mass. 1969, 115 σελ. Institute for Byzantine and Modern Greek Studies. Ἡ ἄποψη αὐτὴ θεωρεῖ τὸ μέσο τοῦ 18ου αἰ. ὡς τὴν ἀρχὴ τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἡ ὑπαρξιακὴ κατεύθυνση, ὁ ἀτομικισμὸς, ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ἡ ὑπερβατικότητα, ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία τοποθετημένη πάνω ἀπὸ τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη, ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν δυτικὴ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ φιλοσοφία. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ προῆλθαν, σύμφωνα με τὸν συγγραφέα, ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ φιλοσοφία.

Ὁ G. P. Henderson, τακτικὸς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Dundee τῆς Σκωτίας, κυκλοφόρησε στὰ 1970 τὸ βιβλίο *The Revival of Greek Thought, 1620 - 1830*, Νέα Ὑόρκη, University Publishing Press, σελ. XV+216. Μὲ τὸ ξενόγλωσσο αὐτὸ ἔργο ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία παύει νὰ εἶναι ἓνα περιθωριακὸ φαινόμενο. Γιατὶ μέχρι τώρα ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία οὐσιαστικὰ ἀγνοεῖται μέσα σὲ φιλοσοφικὰ λεξικά, π.χ. τῶν ἐκδόσεων Kröner ὅπου γίνεται λόγος γιὰ βουλγαρικὴ, γιουγκοσλαβικὴ καὶ ρουμανικὴ φιλοσοφία· παρόλο πὸ ὁ Βορέας τὴν ἐντάσσει στὴν Ἱστορία τοῦ Fr. Überweg καὶ ὁ Γ. Μουρέλος στὰ *Panoramas Nationaux* τῆς ἐκδόσεως *Grands courants de la pensée mondiale contemporaine*, Milano Marzorati, 1958. Ὁμοῦς ὁ A. Wartelle στὸ *Inventaire des manuscrits grecs d'Aristote et de ses commentateurs*, Παρίσι 1963, δίνει ἔμφαση στὴν ἀριστοτελικὴ παράδοση τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας. «Il est clair que les premiers commentateurs d'Aristote, et d'abord ses successeurs, étaient des Grecs; mais l'une des premières constatations, et des plus intéressantes, que permet cet inventaire, est que jamais pour ainsi dire Aristote n'a cessé d'être lu, étudié, copié et expliqué en Grèce par des Grecs. Ainsi à côté des commentateurs les plus vénérables par leur antiquité, tels qu'Aspasius, Alexandre d'Aphrodise et Porphyre, Dexippe, Themistius et Simplicius, il a été difficile d'omettre les oeuvres des commentateurs les plus récents, de Nicéphore Blemmyde à Nicolas Cursulas, et d'Alexandre Maurocordato à Théophile Corydalée». (VI - VII).

Ὁ G. P. Henderson καταπιάνεται στὰ δέκα ὀκτῶ κεφάλαια τοῦ βιβλίου

του να διαγράψει συνοπτικά την ανάπτυξη και την άνθιση του Διαφωτισμού στην Ελλάδα, προσεγγίζοντας το ύλικό του με ιστορικό και κριτικό πνεύμα. Ο συγγρ. αναλύει την στάση της Ελληνικής Ορθόδοξου Εκκλησίας στον τομέα της παιδείας και έρευνά την διάδοση των φιλοσοφικών ιδεών και την πάλη των προοδευτικών και συντηρητικών στοιχείων για το θέμα του εκσυγχρονισμού της ελληνικής παιδείας. Το συμπέρασμά του είναι ότι κατά την περίοδο 1620 - 1830 σημειώθηκε μία σημαντική αναβίωση του ελληνικού στοχασμού, ή οποία συνέβαλε επίσης αποφασιστικά στην αφύπνιση του ελληνικού έθνικού φρονήματος. Ο Κ. Θ. Δημαρᾶς αναφερόμενος στο βιβλίο αυτό του Η. («Τὸ Βῆμα», 4.6.1971) παρατηρεῖ: «Ἡ ἀναβίωση τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ δὲν εἶναι, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ νομίσει ἕνας ἀπρόσεκτος θεωρητὴς τῶν ζητημάτων αὐτῶν, ἕνα τυχαῖο ἄθροισμα ἀτομικῶν περιπτώσεων, μία εὐτυχισμένη συγκυρία. Αὐτοὶ οἱ «φιλόσοφοι» ἢ οἱ «διδάσκαλοι φιλοσοφικῶν μαθημάτων», ὑπακούουν σὲ μία ἐπιταγὴ τοῦ ἐθνικοῦ συλλογικοῦ σώματος, κι ἄς εἶναι λανθάνουσα. Ἡ ὁμοιογένεια καὶ ἡ κοινὴ κατεύθυνση, πὸ ὁδηγοῦν τελικὰ στὴν αἴγλη τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὀφείλονται σὲ μία κοινὴ ἐθνικὴ ἔφεση, καὶ ἔτσι μόνο μπορεῖ νὰ ἐξηγηθοῦν, ὅπως ἀπὸ μία νέα, διαφορετικὴ, ἐθνικὴν ἐπιταγὴ ἐξηγεῖται, πολὺ φυσικὰ τότε, ἡ ἀναστολὴ τοῦ ἐθνικοῦ παλμοῦ, εἴτε ἡ ἀλλαγὴ στὴν κατεύθυνση. Ἱστορία στοχασμοῦ, ὄχι στοχαστῶν». Ο Η. συμβιβάζει τὶς ἀπόψεις Δημαρᾶ-Παπανούτσου - Ἀγγέλου ὡς πρὸς τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας καὶ δέχεται τὴν ὑπαρξὴ τριῶν φάσεων. Ἡ πρώτη φάση γιὰ τὸν Η. ἀρχίζει στὴν δεκαετία τοῦ 1620 καὶ ὑπῆρξε μία ἀναβίωση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐνισχυμένη ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, βασισμένη στὸν νεοαριστοτελισμὸ, μὲ κύριο ἐκπρόσωπο τὸν Θεόφιλο Κορυδαλέα. Ἡ δευτέρη φάση ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ 1670 περίπου, ὁπότε ἐμφανίζονται δύο ρεύματα «ὄχι ἀνεξάρτητα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. . . Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά εἶναι ἡ ἀνερχομένη ἐπιρροὴ μιᾶς διοικητικῆς τάξεως, πὸ πρόκειται νὰ πάρη τὴ θέση τῆς δίπλα στὸν κλῆρο. Οἱ Φαναριῶτες — μὲ πῶ φημισμένη ἀνάμεσά τους τὴν οἰκογένεια τῶν Μαυροκορδάτων — ὑπῆρξαν καὶ προστάτες τῆς παιδείας καὶ συγγραφεῖς οἱ ἴδιοι. Αὐτοὶ ἦταν πὸ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ ὡς κάποιο βαθμὸ μεταφύτεψαν δυτικοευρωπαϊκὲς ιδέες στὴν ἐλληνικὴ σκέψη καὶ γραμματεία. . . Ὅ,τι ἐνώνει τοὺς Φαναριῶτες μὲ τοὺς ἄλλους ἐκπροσώπους τοῦ δευτέρου ρεύματος εἶναι ἡ ἐνημέρωσή τους στὴ σύγχρονη φιλοσοφικὴ κι ἐπιστημονικὴ κίνηση στὴ Γαλλία καὶ σὲ ἄλλες χῶρες καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴν διάδοση μερικῶν ἀπὸ τὶς ιδέες τῆς κινήσεως ἐκείνης. Ὁ πῶ ἀξιόλογος ἀπὸ τοὺς λογίους αὐτοὺς ὑπῆρξε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. . .». Ἡ τρίτη φάση γιὰ τὸν Η. καλύπτει τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 18ου αἰ. καὶ τὸ πρῶτο τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ἐκφράζεται ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς, ὅτι «ὁ στοχασμὸς τους καὶ ἡ διδασκαλία τους εἶχαν γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δυναμικὸ χαρακτήρα. . . Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος μπορούν νὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ ὡς οἱ πῶ ὀλοκλη-

ρωμένοι συγγραφείς από την άποψη αυτή». Δικαιολογημένη είναι ή παράλειψη του Θ. Καΐρη — τον όποιο ό Παπανουτσος περιλαμβάνει στον πρώτο τόμο της *Νεοελληνικής Φιλοσοφίας* — γιατί ή σκέψη του Καΐρη, διαμορφώθηκε μόν κάτω από την επίδραση του Διαφωτισμοῦ, ανήκει όμως περισσότερο στον φιλελεύθερο χριστιανισμό του 19ου αιώνα και δέν εκφράζει ένα πνεῦμα ἐπιγονισμού. Ἡ ἑλληνική μετάφραση του βιβλίου αὐτοῦ του Η. ὑπῆρξε ένα παλιό desideratum (Ε. Παπανουτσος, *Ἑλληνες φιλόσοφοι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ ἀναβίωση του ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ 1620 - 1830*, «Τὸ Βῆμα», 25.3.1971) και πραγματοποιήθηκε από τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν σὲ μετάφραση Φ. Κ. Βώρου μὲ τὸν τίτλο : *Ἡ ἀναβίωση του ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ 1620 - 1830. Ἡ ἑλληνική φιλοσοφία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθ. 1977, σελ. η' 301. Ἡ ἔκδοση αὐτή προλογίζεται ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλο και τὸν συγγραφέα και εἶναι βιβλιογραφικά ἐνημερωμένη ἀπὸ τὸν Διευθυντὴ του Κέντρου Α. Μπενάκη.

Γιὰ τὴν νεοελληνική φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του Διαφωτισμοῦ πυκνώνονται οἱ ἐργασίες: Ἀλκης Ἀγγέλου, *Ἡ δίκη του Μεθοδίου Ἀνθρακίτη*, ἀνατ. ἀπὸ τὸ «Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον», Ἀθ. 1956. Γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο του Χριστοδούλου Ἀκαρνᾶνος, ἡ μελέτη τῆς Μαρίας Κισσάβου, «Ἀρχεῖον Ἐταιρείας Λίτωλοακαρνανικῶν Σπουδῶν», Α', (1957), σελ. 220 - 230. Νικ. Γρ. Ζαχαρόπουλος, *Ἑλληνες λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας : Σέργιος Μακρᾶιος, ὁ διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»*, ΝΓ' (1970), σελ. 44 - 69. Ἐμμ. Κριαρᾶς, *Γαβριήλ Καλλονᾶς. Μεταφραστὴς ἔργων του Locke και του Gracian*, «Ἑλληνικά» 13 (1954), σελ. 294 - 314. Roxane D. Argyropoulos, Traductions en grec moderne d'ouvrages philosophiques (1760 - 1821), «Revue des Etudes Sud-Est Européennes» 10 (1972), σελ. 363 - 372, Raphael Demos, *True Happiness, or the Basis of all Religion by Athanasios P. Psalidas*, «Journal of the History of Ideas» 21 (1960), σελ. 481 - 491, Ἀλκης Ἀγγέλου, *Πῶς ἡ νεοελληνική σκέψη ἐγνώρισε τὸ «Λοκίμιο» του John Locke* «Ἀγγλοελληνική Ἐπιθεώρηση» 7 (1954), σελ. 128 - 149, *Πρὸς τὴν ἀκμὴ του νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ*, ἀνατ. «Μικρασιατικὰ Χρονικὰ» 7 (1956), 81 σελ., Γ. Βαλέτας, *Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος, μέγας ἐγκυκλοπαιδιστὴς και πρόμαχος τῆς ἐλευθερίας*, «Αἰολικὰ Γράμματα» 1 (1971), σελ. 226 - 235, Roxane D. Argyropoulos, *Le discours de Beniamin de Lesbos à l'Academie princière de Bucarest (1818)* «Symposium L'Époque Phanariote», ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 167 - 174, Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Ἡ Μεταφυσική του Βενιαμὴν Λεσβίου*, «Αἰολικὰ Γράμματα» 4 (1974), σελ. 321 - 326, Ρωξάνη Δ. Ἀργυροπούλου, *Τὰ «Στοιχεῖα Ἡθικῆς» του Βενιαμὴν Λεσβίου και ἡ παιδεία τῆς ΝΑ. Εὐρώπης* (Πρόδρομη ἀνακοίνωση) «Παρνασσός» 16 (1974), σελ. 428 - 432, Θανάσης Παπαδόπουλος, *Οἱ κοινωνικο-πολιτικὲς ἀντιλήψεις του Βενιαμὴν Λεσβίου*, «Καινούρια Ἐποχή», χειμῶνας 1976, σελ. 33 - 98, Ε. Μουτσόπουλος, *Ὁ*

Νεόφυτος Βάμβας και ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοίσει τοῦ 10' αἰῶνος, «Ἐπίσημοι Λόγοι Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» 1969 - 1970, Ἔθ. 1971, σελ. 267 - 282, Μαρία Ι. Κισσάβου, *Νεόφυτος Βάμβας*, ΕΕΦΣΠΑ 20 (1969 - 1970), σελ. 55 - 61.

Ἡ σπουδὴ τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας ἐμφανίζει τὶς ἐξῆς κατευθύνσεις: κριτικὴ ἔκδοση ἀνέκδοτων φιλοσοφικῶν κειμένων, ἐπανεκδόσεις δυσεύρετων ἔργων, μονογραφίες καὶ δοκίμια, ὅπου ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς φωτίζεται πληρέστερα μὲ τὴν βοήθεια ἄλλων ἐπιστημῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν συστηματικὴν φιλοσοφίαν, ὅπως ἡ θεολογία καὶ ἡ ἐπιστημολογία.

1. Κριτικὴ ἔκδοση κειμένων

Ἡ κριτικὴ ἔκδοση κειμένων, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κύρια προϋπόθεσις γιὰ τὴν συστηματικὴν σπουδὴν τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας ἔχει προωθηθεῖ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς. Στὶς κριτικὰς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν φιλοσοφικῶν ἔργων συγκαταλέγεται ἡ ἔκδοση τῆς πρώτης μετάφρασις εἰς τὴν δημοτικὴν τῶν *Λαρακτῆρων* τοῦ Θεοφράστου, μὲ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ εἰσαγωγὴν τοῦ Θανάση Παπαδοπούλου εἰς τὴν Σειρὰ Νεοελληνικὰ Κείμενα, Uppsala 1971. Τὸ χειρόγραφο τὸ ὁποῖο ἐκδίδεται ἀνήκει εἰς τὸν 16ο αἰῶνα καὶ σώζεται εἰς τὴν λαϊκὴν βιβλιοθήκην τῆς πόλεως Linköping τῆς Σουηδίας καὶ ἡ μετάφρασις ὀφείλεται εἰς κάποιον ὁμοῖδον τοῦ Νικολάου Σοφianoῦ.

Ἀπὸ τὸ 1970, ἄρχισαν νὰ ἐκδίδονται τὰ Σχόλια τοῦ Θεόφιλου Κορυδαλέα εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη. Τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων αὐτῶν ἀνέλαβεν ἡ ρουμανικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Διεθνoῦς Ἑνώσεως Σπουδῶν ΝΑ. Εὐρώπης καὶ τὸ ὅλον ἔργο θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ τόμους. Ὁ πρῶτος τόμος, ποὺ κυκλοφόρησε εἰς τὸ Βουκουρέστι τὸ 1970, περιλαμβάνει τὸ ἀνέκδοτον μέχρι τῶν *Προόμιον εἰς Λογικὴν* μὲ γαλλικὴν μετάφρασιν, σελ. XXXVIII + 273. Τὸ κείμενον ἐπιμελήθηκε ὁ Θανάσης Παπαδόπουλος, μετέφρασε εἰς τὴν γαλλικὴν ὁ Constantin Noica καὶ συνοδεύεται ἀπὸ μίαν βιογραφικὴν μελέτην γιὰ τὸν Κορυδαλέα ἀπὸ τὸν Κλεόβουλο Τσοῦρκα. Καθὼς σημειώνει εἰς τὸν πρόλογόν του, ὁ κύριος συντελεστής τῆς προσπάθειας αὐτῆς, ὁ C. Noica, τρεῖς λόγοι ἐπέβαλαν τὴν ἔκδοσιν αὐτῆν τῶν ἀριστοτελικῶν σχολίων τοῦ Κορυδαλέα: πρῶτον ὁ Κ. ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοτέλη, ἄξιον συνεχιστὴν τῶν βυζαντινῶν σχολιαστῶν του· ὕστερον ὁ Κ. ὑπῆρξε κυρίως ἕνας φιλοσοφικὸς μεταρρυθμιστής, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ἀνεξάρτητος ἀπὸ θεολογικὰς δεσμεύσεις καὶ δίνει ἔμφασιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν πλευρὰν τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου. Ὁ τρίτος λόγος εἶναι τοῦτος: C'est donc l'influence culturelle de Corydalée, dans l'espace de langue grecque, qui justifie, en troisième lieu, la réimpression de ces ouvrages. L'édition complète pourra intéresser non seulement l'historien de la philosophie mais encore l'historien tout court, qui ne rencontre que trop souvent le nom de

Corydalée, lorsqu'ils s'agit des personnalités de la diaspora grecque ou des cultures qui lui ont donné asile, telle la culture roumaine. La fonction que Théophile Corydalée a rempli dans le Sud-Est-Européen, et même en Russie, au XVIIe siècle, est sans égal». Με τὸν τρόπο αὐτὸν ἐκτιμᾷ ὁ C. Noica τὴν προσφορὰ τοῦ Κορυδαλέα, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἀκόμη σὲ δύο του δημοσιεύματα: τὸ πρῶτο στὰ ρουμανικὰ Aristotelismul in principatele române. Pentru valorificarea filozofica a lui Teofil Coridaleu, «Studii Clasice», VII (1967), 253 - 266 καὶ στὰ γαλλικὰ La signification historique de l'oeuvre de Théophile Corydalée, «Revue des Etudes Sud-Est Européennes» II (1973), 285 - 306. Βλ. ἐπίσης τὶς βιβλιοκρισίες τῶν E. Μουτσόπουλου, «Balkan Studies» XI (1970), σελ. 368 καὶ Jean Brun, «Etudes Philosophiques», janvier - mars 1971, σελ. 112.

Ὁ δεύτερος τόμος τῆς ρουμανικῆς ἔκδοσης τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Κορυδαλέα ἀφορᾷ στὴν *Μεταφυσικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλη. Commentaires à la Métaphysique, *Μεταφυσικὴ Ἀριστοτέλους*. Τὸ κείμενο ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν I. Ἡλιόπουλο καὶ ἡ εἰσαγωγή καὶ μετάφραση εἶναι τοῦ C. Noica, Βουκουρέστι 1973, σελ. 49 - 356. Στὸν δεύτερο αὐτὸν τόμο ἐλήφθησαν ὑπόψη οἱ ἐκδοτικοὶ κανόνες γιὰ μίαν ἀρτιότερη κριτικὴ παρουσίαση τοῦ κειμένου. Π.χ. χρησιμοποιήθηκαν ἑπτὰ χειρόγραφα τῆς *Μεταφυσικῆς* (τρία τοῦ Βουκουρεστίου, τρία τοῦ Ἰασίου καὶ ἓνα τῆς Ἀθήνας) ἐνῶ γιὰ τὸ *Προοίμιον εἰς Λογικὴν* μόνο δύο κώδικες τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ὄχι δέκα ὀκτὼ τῶν ἐλληνικῶν βιβλιοθηκῶν (γιὰ τὴν παρατήρηση αὐτὴ βλ. τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ Λ. Γ. Μπενάκη στὰ «Ἑλληνικά» 24 (1971) σελ. 537 - 441). Ἡ ἔκδοσις τῆς *Μεταφυσικῆς* προσφέρει δύο καινούργια στοιχεῖα στὴν ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὴν σκέψιν τοῦ Κορυδαλέα: τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι ἐπειδὴ ὁ διδάσκαλος τοῦ Κορυδαλέα στὴν Πάδοβα, ὁ Cesare Cremonini, ἔδινε λιγότερη σημασίαν στὴν *Μεταφυσικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὰ ἄλλα του ἔργα, ὁ Κορυδαλέας βασίσθηκε γιὰ τὰ *Σχολία* του στὴν ἐλληνικὴ παράδοσις τοῦ κειμένου. «Ce n'est qu'indirectement, par recours à la tradition grecque, que Cremonini», καταλήγει ὁ Noica, «ait pu avoir une influence soutenue sur Corydalée qui retrouvait, de retour chez lui, la tradition grecque elle-même. Nous sommes parfois tentés de dire aussi le contraire: Lorsque notre exégète parle de ces «modernes» qu'il critique, ne lui arrive-t-il pas de penser à son ancien maître et à son école» (Γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν «νεωτέρων» βλ. τὴν μελέτη τοῦ Λ. Γ. Μπενάκη, Ὁ ἄλλοτε «κῶδιξ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος» 16 (Θεοφίλου Κορυδαλέως *Εἰσοδος Φυσικῆς ἀκροάσεως κατ' Ἀριστοτέλην*) καὶ ὁ Ἰωάννης Ἱερεὺς καὶ Οἰκονόμος Τραπεζοῦντος, «Ὁ Ἐραμιστής», 5 (1967), σελ. 90. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο προσφέρει ἡ ἔκδοσις τῆς *Μεταφυσικῆς* εἶναι ἱστορικῆς σημασίας καὶ ἀφορᾷ στὴν ἀυθεντικότητα τῶν σχολίων τοῦ Ἀλέξανδρου Ἀφροδισέα, γεγονὸς γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Noica συγκλίνει νὰ πιστεύει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Ἀφροδισέας δὲν εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ δεύτερου μέρους τῶν σχολίων ἀλλὰ ὁ Μιχαὴλ Ἐφέσιος. Ἡ ἔκδοσις τῶν *Σχολίων* τοῦ

Κορυδαλέα στον Ἀριστοτέλη σύμφωνα με τὸ πρόγραμμα τῶν ἐκδοτῶν τους θὰ περιλάβει δύο ἀκόμη ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Κορυδαλέα τὰ Σχόλια στὸ περί *Ψυχῆς* καὶ στὸ περί *Ὀργανοῦ* καὶ θὰ κλείσει μετὰ τὴν ἐπανέκδοση ἔργων τοῦ Κορυδαλέα τυπωμένα στὴν Βενετία τὸν 18ο αἰ. : τὰ σχόλια στὴν *Φυσική*, στὸ περί *Γενέσεως καὶ Φθορᾶς* καὶ στὸ *Ὀργανον*. Ἀπ' ὅσο ὅμως γνωρίζουμε σήμερα ἡ ἐκδοση τῶν Σχολίων τοῦ Κορυδαλέα ἔχει δυστυχῶς ἀνασταλεί ἀπὸ τὴν Ρουμανικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Λιθουῆς Ἑνώσεως τῆς Ν.Α. Ἑυρώπης· εὐχῆς ἔργον θὰ ἦταν ἡ ἐκδοτικὴ αὐτὴ προσπάθεια νὰ συνεχιστεῖ ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς εἴτε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς ἴδιας Ἑνώσεως εἴτε ἀπὸ ἕναν ἄλλον ἑλληνικὸ φορέα ἐρεῦνης.

Στὸν τομέα αὐτὸν τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως φιλοσοφικῶν κειμένων τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ ὑπάρχει ἕνα κενὸ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Κορυδαλέα, τοῦ πρόδρομου τοῦ Διαφωτισμοῦ, μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅποτε ἔχουμε τὴν ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ. Ἔτσι τὰ ἔργα τοῦ Λαμοδοῦ, τῶν Μαυροκορδάτων καὶ τῶν ἄλλων λογίων τῆς καμπῆς τοῦ 17ου αἰῶνα περιμένουν τὸν ἐκδότη τους. Βλ. τὴν μελέτη τῆς Βασιλικῆς Μπόμπου-Σταμάτη. *Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ δογματικὴ πραγματεία τοῦ κώδικα 116 τῆς μονῆς Λοχιαίου*, «Ἑλληνικά» 23 (1970), σελ. 320 - 330 ὅπου ἐπισημαίνει τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ κείμενο τοῦ Σεβαστοῦ Κυμνήτη. Ἐπίσης τὴν ἐργασία τοῦ Α. Γ. Μπενάκη, *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Ἀντίρροπα ρεύματα στὸν 18ο αἰῶνα*, «Φιλοσοφία» 7 (1977), ὅπου ἀναφέρεται στὴν ἐπιστολικὴ διαμάχη ἀνάμεσα στὸν Νικόλαο Ζαρζούλη καὶ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο ἀπὸ ἀφορμὴ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ βαρέως καὶ τοῦ κούφου στὸν Ἀριστοτέλη.

Τὰ *Ἐύρισκόμενα* τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ κυκλοφόρησαν τὸ 1970 στὶς ἐκδόσεις «Ἑρμῆς», σελ. ια'. + 499 ἀπὸ τὸν κύριο μέχρι σήμερα μελετητὴ τοῦ Καταρτζῆ, τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ. Ὁ Δημαρᾶς ἔχει ἀφιερῶσει στὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Καταρτζῆ τὶς ἐξῆς μελέτες: *Ἡ γλωσσικὴ θεωρία τοῦ Α. Καταρτζῆ*, «Ἀθηνᾶ» Ν' (1940), σελ. 197 - 234, *Ἐνα ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Α. Καταρτζῆ*, «Παιδεία» Α' (1947), σελ. 383 - 387, 430 - 435, 482 - 488, Δ. Καταρτζῆ, *Ἐγκόμιμο τοῦ φιλοσόφου, μυζιωματὸς τοῦ ὀρθόδοξου, ψόγος τοῦ ἄθεου, ταλάνισμα τοῦ δεισιδαίμον*, ἐκδοση καὶ σχόλια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἄθ. 1955, Α. Καταρτζῆ, *Γραμματικὴ τῆς φυσικῆς γλώσσας*. Ἐκδοση καὶ σχόλια Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Νέα Ἑστία» 61 (1957), σελ. 61, *Ὁ φιλελευθερισμὸς τοῦ Α. Καταρτζῆ, μετὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο «Γνωθι Σαυτόν»*, «Ἐποχές», 12 (1964), σελ. 88 - 104, *Ἀημίτως Καταρτζῆς* (σχεδίασμα βιογραφίας), Γενικὴ Παγκόσμιος Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς, τ. Η', Ἄθ. 1965, σελ. 327 - 331, D. Catargi, 'Philosophe' grec, στὸ C. Th. Dimaras, *La Grèce au temps des Lumières*, Γενεῖη, Droz, 1969, σελ. 26 - 36. Τὰ *Ἐύρισκόμενα* τοῦ Καταρτζῆ ἀποτελοῦν τὸν καρπὸ ἐρευνας καὶ μελέτης περισσότερων ἀπὸ τριάντα χρόνια· ἀπαιτήθηκε μακρὰ προεργασία κυρίως γιὰ τὴν συγκέντρωση καὶ παρουσίαση τοῦ ὕλικου. Τὰ *Ἐύρισκόμενα*

παρουσιάζονται ασχολίαστα, γιατί καθώς αναφέρει ο Κ. Θ. Δημαρᾶς «λόγοι ὑποκειμενικοί καὶ ἀντικειμενικοί μὲ πείθουν ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ παραδώσω τὸ ταχύτερον στὸ λόγιο ἑλληνικὸ κοινὸ τὴν πνευματικὴ κληρονομιά τοῦ Καταρτζῆ». Τὰ σχόλια ἀντικαθιστοῦνται ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα — τὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου — ὅπου δίνεται ἡ παράδοση τῶν κειμένων, ἡ χρονολογία καὶ τὸ ἀναλυτικὸ ὑπόμνημα. Οἱ πίνακες μὲ τὰ κύρια ὀνόματα καὶ τοὺς τίτλους βιβλίων καθὼς καὶ τὸ λεξιλόγιο συντελοῦν στὴν χρησιμότητα τοῦ ὅλου ἔργου. Τὰ ἄλλα δύο μέρη τῶν *Εὐρισκομένων* περιλαμβάνουν, τὸ μὲν πρῶτο: τὰ Σχέδια (δηλ. τὰ Δοκίμια) καὶ τοὺς Λόγους, τὰ Μεθοδικὰ ἔργα τοῦ Καταρτζῆ, τὴν *Γραμματικὴ τῆς ρωμαίικας γλώσσας* καὶ τὴν *Δικαιτικὴ τέχνη* καὶ τοὺς δύο προλόγους στὴν μετάφραση τοῦ Réal de Curban καὶ στὸ *Γνωθι Σαυτόν*. Τὸ δεύτερο μέρος περιέχει τὸ *Γνωθι Σαυτόν*, τὸν Λόγο στὸ *Γνωθι σαυτόν*, τὸν λόγο εἰς τὸ νὰ κάμωμεν διδασκάλους καὶ τὸ πρῶτο καὶ δεύτερο μέρος ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Ρεάλ καθὼς καὶ τὶς ἐπιστολὰς τοῦ Καταρτζῆ ὡς καὶ τὰ ἀμφίβολα ἔργα του. (Βλ. κρίσεις τῶν Emilio Arrigoni, «Nuova Rivista Storica» LIV (1970), σελ. 228 καὶ Cornelia Paracostea-Danielopolu, *Revue des Etudes Sud-Est Europeennes*» 9 (1971), σελ. 301 - 304). Γιὰ τὴν *Δικαιτικὴ Τέχνη* τοῦ Καταρτζῆ, ἔχουμε δύο ἄρθρα τοῦ Παν. Ι. Ζέπου: «*Ἡ Δικαιτικὴ Τέχνη τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ (Βουκουρέστιον, 1793)*» «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τ. 46 (1971), σελ. 85 - 101 καὶ Ἄ 'scholium' of D. Catargis in his 'ars juridica' Bucarest 1793, στὸ Flores Legum H. J. Scheltema Antecessori Groningano Oblati, Groningen, 1971, σελ. 211 - 215.

Τὰ Φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Πέτρου Βράϊλα - Ἀρμένη ἐγκαινιάζουν τὸ Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum, τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκδότες του πρόκειται νὰ περιλάβει ἔργα νεοελλήνων φιλοσόφων χωρὶς χρονολογικὴ σειρὰ ἀπὸ τὸν 14ο αἰῶνα μέχρι τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. Στὸν πρῶτο τόμο, ἔκδ. Ε. Μουτσοπούλου καὶ Αἰκ. Δώδου, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 00' - 535, ἐκδίδονται δύο βασικὰ φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Βράϊλα - Ἀρμένη τὸ *Περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν Δοκίμιον* καὶ τὰ *Θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας Στοιχεῖα*. Ἀκόμη καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ ν' ἀνιχνευθοῦν οἱ πηγές τῆς βραϊλιανῆς σκέψης μέσα ἀπὸ τὸ *Δοκίμιον*. Ὁ Ε. Μουτσόπουλος ἐπιχειρεῖ μία γενικὴ παρουσίαση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Βράϊλα καὶ εἰδικότερα τῆς προβληματικῆς τοῦ Β. - Α. πάνω στὸν χρόνο. Ἐπισημαίνεται ἀκόμη ὁ δυναμικὸς χαρακτήρας τοῦ φαινομενικὰ στατικοῦ χαρακτήρα τοῦ συστήματος τοῦ Β. - Α. καὶ τονίζεται ὅτι «φαινομενικαὶ μικροατέλειαι τοῦ συστήματος εἶναι δυνατόν νὰ ὑποδηλοῦν βαθυτέρας ἀνησυχίας τοῦ συγγραφέως». (Βιβλιοκρισία Θ. Βεῖκου, «Ἑλληνικά» 25 (1972), σελ. 217 - 220). Στὸν δεύτερο τόμο τῶν *Φιλοσοφικῶν ἔργων* τοῦ Β. - Α., Θεσσαλονίκη 1971, 388 σελ. ἐκδίδονται τὰ ἐξῆς ἔργα τοῦ Β. - Α.: *Φιλοσοφικαὶ Μελέται*, *Περὶ ψυχῆς Θεοῦ καὶ ἠθικοῦ νόμου διατριβαὶ* καὶ τὶς *Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου ἐπιστολαὶ ἤτοι σύντομος περὶ ψυχῆς καὶ Θεοῦ διδασκαλία*. Ὁ τρίτος

τόμος περιλαμβάνει τὸ κείμενο τοῦ γνωστοῦ ὡς opus Londinense σύγγραμμα-
τος ψυχολογίας τοῦ Βράϊλα-Ἀρμένη. Ἡ ἔκδοση ἔγινε ἀπὸ τὸν Ε. Μουτσό-
πουλο καὶ τὴν Ν.-Χ. Μπανάκου - Καραγκούνη, Ἀθήνα 1976, σελ. λδ' + 217.
Ὁ τέταρτος τόμος βγήκε σὲ δύο ἡμίτομους, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν Ε. Μουτσο-
πούλου καὶ Α. Γλυκοφρύδου-Λεοντσίνη, Ἀθ. 1973, σελ. 518, ὁ πρῶτος ἡμί-
τομος καὶ ὁ δεύτερος ἡμίτομος Ἀθ. 1974, σελ. 402. Στὸν πρῶτο ἡμίτομο
τοῦ τετάρτου τόμου γίνεται μία ἀπαρρίθμηση τῶν μελετῶν τοῦ Ε. Μουτσό-
πουλου γιὰ τὸν Β. - Α. ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1970 καὶ ἐκδίδονται τὰ ἐξῆς
ἔργα: *Ἐναρκτήριος λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ τὴν 11 Νο-*
εμβρίου 1854, Ἡ πίστις καὶ ὁ λόγος, Περὶ λογικῶν ἀρχῶν, Περὶ μεθόδου,
Τὸ ἐν καὶ τὸ ὄν ἢ ἡ ἐνότης τῆς ἐπιστήμης, Περὶ τῆς ἐνότητος τῶν λογικῶν
στοιχείων στὸ δεύτερο ἡμίτομο ἐκδίδονται ἡ *Θεοσοφία* καὶ ἡ *Φιλοσοφία*
τῆς Ἱστορίας τοῦ Β. - Α. Σοβαρὴ ἔλλειψη στοὺς τόμους αὐτοὺς ἀποτελεῖ
ἡ ἀπουσία πινάκων ὀνομάτων, ἐννοιῶν καὶ τίτλων ἔργων, γιὰ τὴν εὐ-
ρετήρια αὐτὰ ἢ προσφορὰ στὸν μελετητὴ τῆς σκέψης τοῦ Β. - Α. μένει ἀτε-
λέσφορη. Γιὰ τὸν πρῶτο ἡμίτομο βλ. τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ Γ. Μ. Μποζώνη,
«Διοτίμα» 2 (1974), σελ. 237 - 238 καὶ γιὰ τὸν δεύτερο ἡμίτομο τὴν βιβλιο-
κρισίαν τοῦ Ε. Ἀθανασόπουλου, «Διοτίμα» 3(1975), σελ. 176 - 178.

2. Ἐπανεκδόσεις φιλοσοφικῶν ἔργων

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς ἐπανεκδόσεις δυσεύρετων κειμένων τῆς νεο-
ελληνικῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὸ 1953 πραγματοποιήθηκαν φωτοτυπικὲς ἀνα-
τυπώσεις, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν σημαντικὴ ἐνίσχυση στὴν σπουδὴ τῶν κει-
μένων. Π.χ. τῆς *Ἑλληνικῆς Νομαρχίας*, τῆς ὁποίας ἔχουμε δύο παρόμοιες
ἀνατυπώσεις, ἡ μία ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Κάλβος» τὸ 1968 καὶ ἡ δεύτερη ἀπὸ
τὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία τὸ 1976. Στὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνο-
λογικὴ Ἑταιρεία ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνατύπωση μιᾶς σειρᾶς φυλλαδίων τοῦ
Ἀγώνα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα συγκαταλέγονται μερικὰ μὲ φιλοσοφικὸ περιε-
χόμενο, ὅπως τὸ *Δοκίμιον περὶ πατριωτισμοῦ* τοῦ Νικολάου Σκούφου, βλ.
τὴν ἐργασία τῆς Ρωξάνης Ἀργυροπούλου-Λουγγῆ, *Ἡ ἀπίχνηση τοῦ ἔργου*
τοῦ Ρουσσὸ στὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμό, «Ὁ Ἐρανιστὴς», II (1974) Ἀ-
φιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ σελ. 197 - 216.

Ἐπανεκδοσι τῶν ἔργων τοῦ Κοραῖ μὲ φιλοσοφικὸ περιεχόμενο ἔχουμε
στὴν τετράτομη ἔκδοση τοῦ Γ. Βαλέτα, *Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα*, Ἀθ.
1964 - 65, ἐκδ. «Δωρικός». Στὴν ἔκδοση αὐτὴ γίνονται προσιτὰ τὰ ἐξῆς ἔργα
τοῦ Κοραῖ: πρῶτα οἱ κοραϊκὲς ἐκδόσεις τῶν *Πολιτικῶν* καὶ τῶν *Ἠθικῶν*
τοῦ Ἀριστοτέλη, ἢ μετάφραση τοῦ *Περὶ ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν* τοῦ Βεκ-
καρία, ἢ *Ἀὐτοσχέδια Διατριβή*, τὰ Προλεγόμενα στὶς ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων
συγγραφέων, οἱ *Ἀὐτοσχέδιοι στοχασμοί*, οἱ πολιτικοκοινωνικοὶ διάλογοι.

Τὸ 1974 ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς ἐπανεκδίδει τὰ *Δοκίμια* τοῦ Καταρτζῆ, Νέα
Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, ἐκδ. «Ἐρμῆς» πς' + 104 σελ. Στὴν εἰσαγωγὴ δι-

νεται ή βιογραφία τοῦ Καταρτζή καθὼς καὶ τὰ πολιτιστικὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς τοῦ Φαναριώτη αὐτοῦ μεταρρυθμιστῆ, ὅπου ἐπικρατοῦσε στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες τὸ κλίμα τοῦ διαφωτισμένου δεσποτισμοῦ. Τὸ ἀνακαινιστικὸ ἔργο τοῦ Καταρτζή στράφηκε κυρίως πρὸς τὴν ἀγωγή καὶ πίστευε ὅτι «χωρὶς ἔνταξη στὴν σύγχρονη γλωσσικὴ πραγματικότητα, ἡ ἀγωγή δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ. Ἡ στροφή πρὸς τὴν νεωτερικὴ παιδεία, μὲ ἀντίστοιχη ἀποβολὴ τῶν ἀδρανῶν στοιχείων καὶ ἀνανέωση τῶν χρησίμων, ὅσα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, θὰ ἀποτελέσουν τὴν συμπλήρωση ἑνὸς τέτοιου προγράμματος». Ὁ Καταρτζής βρίσκεται μπροστὰ σ' ἓνα τρίσημο σχῆμα, τὸ ὁποῖο καθορίζεται ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξία, τὸν ἀρχαῖο κόσμον καὶ τὴν Δύση. Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας ὡς πρὸς τὸ σχῆμα αὐτὸ ἀποκτᾶ μία ἰδιάζουσα θέση: ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ γίνῃ κτῆμα τοῦ λαοῦ, πραγματοποιώντας ὅμως ἓναν συγκερασμὸ ἀνάμεσα στὸ καινούργιο καὶ τὸ παραδοσιακό.

Ἡ Ἐπιλογία τοῦ Ἰώσηπου Μοισιόδακα (Βιέννη 1780) ἐκδόθηκε καὶ αὐτὴ στὴν Ν.Ε.Β. τῶν ἐκδ. «Ἐρμῆς» μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου, Ἀθ. 1976, πη' + 189. Τὸ κείμενον ἑνὸς ἀκόμη ἀντιαρριστοτελικοῦ λογίου ποὺ κινήθηκε μέσα στὰ πλαίσια τοῦ φαναριώτικου κλίματος. Στὴν εἰσαγωγή του ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου διερευνᾷ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τῆς συγγραφῆς τοῦ κειμένου καὶ ὕστερα ἀποσκοπεῖ σὲ μία προσέγγιση τῆς συγγραφικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Μοισιόδακα. Ἡ ψυχολογικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπιση τοῦ κειμένου θεωρήθηκε ἀπαραίτητη ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιοτυπίας του: ὁ Μοισιόδακας στὴν ἀπολογία του ἐπιχειρεῖ νὰ διατυπώσῃ τίς προσωπικὲς του ἐμπειρίες στὴν ἀναζήτησι τῆς ἀναμόρφωσης τῆς νεοελληνικῆς παιδείας. Γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Μοισιόδακα βλ. ἐπίσης τὴν μελέτη τῆς Katerina Kinini, *Le discours à Nicoclès par Misiodax* «Ἐλληνικά» 29(1976), σελ. 61 - 115.

Στὴν σειρά Ἐπανεκδόσεις, τὸ Κέντρο Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας ἔκανε τὴν ἀρχὴ μὲ τὸ ἔργο τοῦ W. G. Tennemann *Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, Μετάφρασις Κ. Μ. Κούμα, Ἀθ. 1973 μὲ προλεγόμενα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ I. Ν. Θεοδωρακόπουλου καὶ ἐπιλεγόμενα τὴν μελέτη τῆς Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, *Ὁ Κωνσταντῖνος Μιχαὴλ Κούμας ὡς φιλόσοφος*, Ἀθ. 1973, 261 σελ. Στὴν ἐπανεκδόσει αὐτὴ δὲν περιελήφθη ἡ παλαιὰ βιβλιογραφία τοῦ Tennemann ἀλλὰ ἔγιναν προσθῆκες ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ξένων φιλοσόφων καθὼς καὶ βιβλιογραφικὲς προσθῆκες στὸ κείμενον ἢ σὲ ὑποσημειώσεις. (Βιβλιοκρισίαι γιὰ τὴν ἐκδόσει αὐτὴ βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Τὸ Βῆμα», 22 Φεβρ. 1974, Αἰκ. Δώδου, «Ἐλληνικά» 27(1974), σελ. 400 - 403 καὶ Cornelia Papacostea - Danielopolu, «Revue des Etudes Sud-Est Européennes» XIII (1975), σελ. 333 - 334. Γιὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ Κούμα ἔχουμε τὴν πρόσφατη μελέτη τῆς Ρωξάνης Ἀργυροπούλου-Λουγγῆ, *Ἡ «Ἠθικὴ» τοῦ Κ. Μ. Κούμα καὶ τὸ «Σύστημα πρακτικῆς φιλοσοφίας» τοῦ W. T. Krug*, «Φιλοσοφία», 7 (1977), 455 - 467.

3. Μονογραφίες καὶ δοκίμια

Ἡ συγγραφή μονογραφιῶν καὶ εἰδικῶν μελετῶν γιὰ θέματα καὶ πρόσωπα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐπιτακτικὴ γιὰ τὴν ἐγκυρὴ συνθετικὴ συγγραφή τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἀκολουθεῖ μία ἐπισκόπηση μονογραφιῶν καὶ δοκιμίων, ποὺ δὲν ἔχουν ἐνταχθεῖ στὰ προηγούμενα.

Ἡ ἀναζωπύρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Θ. Κορυδαλέα ὀφείλεται στὸ ἔργο ζωῆς τοῦ Κλεόβουλου Τσούρκα, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570 - 1646)*, α' ἔκδ. Βουκουρέστι 1948 (διδακτορικὴ διατριβή), β' ἔκδ. Θεσσαλονίκη 1967, Institute for Balkan Studies 95, 441 σελ. 28 πίν. Ἡ βασικὴ θέση τοῦ συγγρ. εἶναι πὼς ὁ Κορυδαλέας ἀντιπροσωπεύει ἕναν ὀρθόδοξο ἀριστοτελισμό, ἀλλὰ ὅμως ἀντισχολαστικὸ καὶ ἀντιθεολογικὸ, κάνοντας ἔτσι τὴν κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ O. Jochem, *Scholastisches, Christliches und Medizinisches aus dem Kommentar des Theophilus Korydaleus zu Aristoteles Schrift von der Seele*, Giessen 1935. Καθὼς ὑπογραμμίζει ὁ Λ. Μπενάκης στὴν βιβλιοκρισία του στὰ «Ἑλληνικά» 23(1970), σελ. 399 - 404, ἡ κριτικὴ αὐτὴ τῶν θέσεων τοῦ Jochem ἀπὸ τὸν Τσούρκα σὲ ὀρισμένα μόνο σημεῖα εἶναι σωστὴ «ἐνῶ σὲ πολλὰ ἀδικεῖ τὸν Jochem καὶ τὸ γενικὸ πνεῦμα του, ποὺ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὸ ὀρθό. Ἡ διαφορὰ ὀφείλεται στὴ μόνιμη, καὶ δυστυχῶς ἀδικαιολόγητη, ταύτιση τοῦ 'ἀντισχολαστικοῦ' μὲ τὸ 'ἀντιθεολογικὸ' πνεῦμα, ποὺ ἀποδίδει ὁ Τσούρκας στὸν Κορυδαλέα». Πρόκειται γιὰ «μία καθαρὴ σύγκριση μεταξὺ ἀντιθεολογικοῦ (στὴν ἔννοια ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἀπέναντι στὸν Πλάτωνα ἀντιθεολογικός) καὶ ἀντιθρησκευτικοῦ πνεύματος». Ἡ ἀξία τοῦ Κορυδαλέα ὡς σχολιαστῆ τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ὅτι «δὲν ἀναζητεῖ στὸν φιλόσοφο τὴν ἐπαλήθευση χριστιανικῶν δογμάτων, ὅτι κύριος στόχος του εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῆς συνέπειας στὸ ἀριστοτελικὸ σύστημα, καὶ ὅτι, ὅπου χρειάζεται, ἐπιδιώκει μιὰ σαφῆ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν χριστιανικὴ ἀλήθεια, πράγμα ποὺ ἐπισημαίνει σωστὰ ὁ Jochem, μιλώντας γιὰ τὴ λύση τῆς 'διπλῆς ἀλήθειας', ποὺ βγάζει τὸν φιλόσοφό μας ἀπὸ τὴ δύσκολη θέση τοῦ χριστιανοῦ Ἀριστοτελικοῦ». (βλ. ἐπίσης τὴν βιβλιοκρισία τοῦ G. Croni, «Revue Roumaine d' Histoire» VII(1968), ἀρ. 4). Γιὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Κλ. Τσούρκα, ὁ C. Noica γράφει στὸν πρῶτο τόμο τῶν *Oeuvres Philosophiques* τοῦ Κορυδαλέα, σελ. XII: «Presque tout ce que l'on sait et écrit là-dessus, depuis 20 ans, est dû à l'ouvrage de M. Tsourkas». Γιὰ τοὺς ἐπιγόνους τοῦ Κορυδαλέα, βλ. ἐπίσης τὸ ἔργο τοῦ Κλ. Τσούρκα *Germanos Locros, archevêque de Nysse et son temps (1645 - 1700)*, Θεσσαλονίκη 1970, IMXA, 120 σελ. Ἐπίσης βλ. τὶς μελέτες τοῦ Δημ. Γ. Ἀποστολόπουλου, «*Ὁ Ἀλέξανδρος Μανροκορδάτος καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Κορυδαλέα στὸ «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς» τοῦ Ἀριστοτέλη*», «Ἑλληνικά» 29(1976), σελ. 311 - 315 καὶ *Γιὰ τὴν προϊστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Στοιχεῖα Φυσιολογίας τὸν 17ο αἰῶνα στὴν Κων-*

στατινούπολη, «Ο Έραμιστής», Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά, 11 (1974), σελ. 296 - 310.

Ἡ μονογραφία τοῦ Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρής (1605/7-1658)*, Βενετία 1973 (Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, ἀρ. 5), σελ. 10' +162, ἔρχεται νὰ συμπληρώσει ἓνα μεγάλο κενὸ στὴν παιδεία τοῦ 17ου αἰῶνα. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἐξιστοροῦνται τὰ βιογραφικὰ τοῦ Βλάχου καὶ ἀναλύονται τὰ τυπωμένα ἔργα του καθὼς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα του. Τὰ τυπωμένα ἔργα τοῦ Βλάχου, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται εἶναι τὰ ἑξῆς: «Θησαυρὸς τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως τετράγλωσσος», ἢ «Περὶ γραμματικῆς μέθοδος», τὸ «Περὶ ρητορικῆς δυνάμεως», καὶ τὸ «Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν πραγματείαν Ἀριστοτέλους παραφράσεις καὶ ζητήματα» καθὼς καὶ τὴν «Ἄρμονία ὀριστικῆ τῶν ὄντων». Ὁ συγγραφέας παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχει συγγένεια ἀνάμεσα στὸν Βλάχο καὶ τὸν Κορυδαλέα, πού ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονός ὅτι κυρία πηγὴ καὶ τῶν δύο ἀποτελεῖ ὁ Ἀριστοτέλης. Ὅμως ὁ Βλάχος, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Κορυδαλέα, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχὴ τῶν ἀπόψεων τῶν νεωτέρων, ὅταν «ἢ ἀποδεικτικὴ διαδικασία ὀδηγεῖ πρὸς αὐτό». Συγγένεια μεθόδου διαπιστώνει ὁ συγγρ. ἀνάμεσα στὸν Βλάχο καὶ τὸν Duns Scotus, στὰ ἀντίστοιχα ἔργα τους «Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους παραφράσεις καὶ ζητήματα» καὶ τὶς *Questiones in Universam Logicam Aristotelis*. Πάντως ὅπως σημειώνει στὸ κεφάλαιο, πού ἀναφέρεται στὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Βλάχου, ὁ Τατάκης διατηρεῖ τὶς ἐπιφυλάξεις του, γιατί δὲν εἶχε πάντοτε τὴν δυνατότητα νὰ ἐξετάσει τοὺς κώδικες καὶ νὰ κάνει τὴν παραβολὴ τους. Βλ. τὴν βιβλιοκρισίαν τῆς Βασιλικῆς Μπόμπου-Σταμάτη, «Ἑλληνικά» 28 (1975), σελ. 460 - 467. Οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτὲς αἴρονται στὴν μελέτη τῆς ἴδιας, *Παρατηρήσεις στὰ χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ Γερασίμου Βλάχου*, «Ἑλληνικά» 28(1975), σελ. 375 - 393.

Ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου στὴν διδακτορικὴ του διατριβὴ *Πλάτωνος Τύχαι* (Ἡ λογία παράδοση στὴν Τουρκοκρατία). Ἀθ. 1963, 146 σελ. προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν διαπίστωση τῆς ἀπουσίας τοῦ Πλάτωνα ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴ παιδεία, γεγονός τὸ ὁποῖο ὀφείλεται στὴν κυριαρχία τῆς ἀριστοτελικῆς αὐθεντίας στὴν ἐλληνικὴ γραμματεία τῆς Τουρκοκρατίας. Οἱ ἀναζητήσεις τοῦ πλατωνισμοῦ κατευθύνονται περισσότερο στὴν ἀνίχνευση τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Πλάτωνα μέσα στὸ ἔργο τῶν ἐλλήνων λογίων καθὼς καὶ στὴν χειρόγραφη παράδοση τοῦ Πλάτωνα καὶ τὴν διδασκαλία τῶν πλατωνικῶν κειμένων. Τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖο ἀναφαίνεται στὴν ἐξέταση αὐτὴ εἶναι τὸ ἑξῆς: ἢ λογία παράδοση στὴν Τουρκοκρατία εἶναι φαινόμενο συνεχές πού ξεκινάει ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἢ ἀποτελεῖ ἀποτέλεσμα νέων ἐπαφῶν πού σημαδεύουν τὴν διαμόρφωση καὶ τὴν φυσιογνωμία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ; Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι ὅτι ἢ τύχη τοῦ Πλάτωνα στὴν Τουρκοκρατία δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ ἀντίστοιχη κληρονομία πού προέρχεται ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Οἱ ἐπιβιώσεις τοῦ Πλάτωνα κυρίως στὸν 15ο

καὶ 16ο αἰ. — στίς βενετοκρατούμενες περιοχὲς — θεωροῦνται μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀνθίσης τοῦ πλατωνισμοῦ στὴν Δύση. Ὁ ἑλληνισμὸς θὰ στραφεῖ πρὸς τὸ Βυζάντιο, ἀφοῦ ἡ Δύση γνωρίσει τὴν βυζαντινὴ γραμματεία τὸν 17ο αἰ. Στὸν 18ο αἰ., ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος δείχνει ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Πλάτωνα· αὐτὸ ἀποτελεῖ μία προσωπικὴ στάση, ποὺ δὲν εἶναι ἐνταγμένη σ' ἓνα γενικὸ χαρακτηρισμὸ τῆς παιδείας τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν συνάντησιν τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση. Ὡς πρὸς τὴν περίοδο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ συγγρ. παρατηρεῖ ἀνισότητες στίς στάσεις τοῦ τηροῦν οἱ διάφοροι λόγιοι ἀπέναντι στὸν Πλάτωνα καὶ οἱ ὁποῖες συνολικὰ ἀνάγονται στὴν στάση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπέναντι στὸν πλατωνικὸ ἰδεαλισμὸ. (Βιβλιοκρισίαι γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. Σπ. Ι. Ἀσδραχὰς «Ἐποχὲς» 8 Δεκ. 1963, σσ. 75 - 78 καὶ Β. Παρούλια, «Süd-Ost Forschungen» XXIII (1964) σ. 435 - 438).

Ὁ Εὐάγγελος Μουτσόπουλος ἀνακίνησε τὸ θέμα γιὰ τὴν μελέτη τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη καὶ ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκη νὰ μελετηθεῖ. Στὴν ἐργασία του *Le problème du beau chez Pétros Vraïlas-Armenis*, Aix-en-Provence, Ophrys 1960, 167 σελ. (Συλλογὴ τῶν Publications de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines d'Aix, nouvelle série no. 27)· βιβλιοκρισία γιὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἔγραψε ὁ Π. Α. Μιχαλῆς στὰ «Χρονικὰ Αἰσθητικῆς» 1 (1962), σσ. 164 - 165. Ἡ μέθοδος τοῦ συγγρ. εἶναι ἐρμηνευτικὴ καὶ ἐκθέτει τὸ βραϊλιανὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο ἀκολουθεῖ τὴν ἐκλεκτικὴ σχολὴ τοῦ Victor Cousin. Στὸ β' μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς γίνεται ἡ ἐξέτασις τῶν ἀρχῶν τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Βράϊλα - Ἀρμένη καὶ στὸ γ' μέρος ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τοῦ Ὑψηλοῦ, τοῦ Χαρίεντος καὶ τοῦ Γελοίου. Τὸ αἰσθητικὸ σύστημα τοῦ Βράϊλα ἀνασυνδέει τίς ἰδέες τοῦ 19ου αἰ. μὲ τίς πλατωνικὰς καὶ ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις περὶ Ὁραίου. Στὸ ἐπίμετρο δίνει ὁ συγγρ. μεταφρασμένα στὰ γαλλικὰ ἔξι κεφάλαια τῶν «Στοιχείων Θεωρητικῆς καὶ Πρακτικῆς φιλοσοφίας» τοῦ Βράϊλα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸ πρόβλημα τῆς τέχνης.

Δέκα τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου του γιὰ τὴν αἰσθητικὴν τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη, ὁ Ε. Μουτσόπουλος ἐξέδωσε τὸ ἔργο του *Petros Braïlas - Armenis*, Νέα Ὑόρκη 1974, 154 σελ., στὴν σειρά *Twayne's World Authors, Series 261*. Γιὰ τὸν συγγρ. ὁ Π. Βράϊλας - Ἀρμένης ἀποτελεῖ ἓνα χαρακτηριστικὸ ἐκπρόσωπον τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, ὅπου παρατηρεῖται μία μίξις τῆς κλασικῆς παράδοσης καὶ τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς σκέψης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, συντελεῖται μέσα στὸ ἔργο τοῦ Βράϊλα-Ἀρμένη ἓνας συκερασμὸς τοῦ καρτεσιανισμοῦ μὲ τὸν ἀριστοτελισμὸ καὶ τοῦ ἐγελιανισμοῦ μὲ τὸν πλατωνισμὸ. Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖται εἶναι ἀναλυτικὴ καὶ γίνεται προσπάθεια νὰ μελετηθοῦν, ὄχι ξεχωριστὰ τὰ κείμενα τοῦ Βράϊλα, ἀλλὰ παράλληλα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Αὐτὸς ὁ παραλληλισμὸς ἐπιτυγχάνει ἀκόμη καὶ τὴν παρουσίαν τῶν διαδοχικῶν φάσεων τῆς προσπάθειας τοῦ Βράϊλα-Ἀρμένη γιὰ νὰ ἐκφράσει καλύτερα τὸ σύστημά

του. Μέσα στα επτά κεφάλαια του βιβλίου διαγράφεται πρώτα η ιστορική κατάσταση της εποχής και δίνονται πληροφορίες για την ζωή του Βράϊλα-Άρμένι. Στα επόμενα κεφάλαια εξετάζονται ο εκλεκτισμός του Β. - Α. σε συνάρτηση με τον γαλλικό εκλεκτισμό, η οντολογία και γνωσιολογία του Β. - Α., ή αισθητική και η ηθική του. Στο καταληκτήριο κεφάλαιο, το οποίο τιτλοφορείται Brailianism, the highest expression of eclecticism, ο συγγρ. υποστηρίζει ότι ο Β.-Α. παραμένοντας πιστός στο πνεύμα του εκλεκτισμού, κατόρθωσε να ξεπεράσει τον καντιανό κριτικισμό και να δείξει τις αυθαίρετες βάσεις του εγγελιανισμού. (Βιβλιοκρισία από την Αϊκ. Δώδου, «Διοτίμα», 2(1974), σελ. 239 - 241). Βλ. ακόμη την εργασία του Ε. Μουτσόπουλου, *La conception de l'histoire dans la pensée grecque du dix-neuvième siècle. Paparrigopoulos et Brailas-Arménis*, «Neohellenica» 1(1970), σελ. 122 - 127.

Τα έργα του Κ. Θ. Δημαρά, *Φροντισματα. Πρώτο μέρος από την 'Αναγέννηση στον Διαφωτισμό*, 'Αθ. 1962 σελ. ιδ' + 110 (βιβλ. 'Ερρίκου Χατζηανέστη, «'Εποχές» 8(1963) σελ. 72 - 75), *La Grèce au temps des Lumières*, Γενεύη, Droz 1969 (Etudes de philologie et d'histoire) 9, σελ. XIV + 169 (βιβλ. Α. Πολίτη, «'Ελληνικά» 24(1971), σελ. 442 - 444) και *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, 'Αθ. 1977, 'Ερμής, Νεοελληνικά Μελετήματα 2, σελ. ιστ' + 524 αποτελούν συλλογές βασικών δοκιμίων και μελετών που αφορούν την πολιτισμική ιστορία του νεώτερου έλληνισμού, μερικά από τα όποια έχουν και φιλοσοφικά έρίσματα. Τα περισσότερα από τα θέματα των δοκιμίων αυτών θίγονται στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* και παίρνουν έδω καινούργιες προεκτάσεις. Οί μεταφορές και επιδράσεις ξένων ιδεολογικών ρευμάτων από την μία μεριά και από την άλλη ή τοπική δεκτικότητα με αντιμαχόμενα στοιχεία την παράδοση και την ανανέωση που καταλήγουν σ' έναν συγκερασμό, αποτελούν τα άχνάρια των μελετών αυτών που ανήκουν περισσότερο στον χώρο μιās συγκριτικής ιστορίας των ιδεών. 'Η έννοια της φωτισμένης Εύρώπης για τους νεοέλληνες στοχαστές, ή εξέλιξη των ιδεών μέσα στον νεοελληνικό χώρο από τον 16ο ως τον 19ο αί., οί μορφές του Κοδρικᾶ, Κωνσταντᾶ, 'Αλ. Μαυροκορδάτου, Δημ. Καταρτζῆ, Κοραῆ, οί επιδράσεις του Βολταίρου, του Βίκο και του Herder μόνο στην διαμόρφωση του νεοελληνικού πνεύματος, ο Διαφωτισμός και ή ανάσχεσή του με τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο απαρτίζουν την θεματολογία των τριών αυτών βιβλίων του Κ. Θ. Δημαρά. Μπορούμε να ποῦμε ότι ο νεοελληνικός Διαφωτισμός αντιμετωπίζεται από διάφορες πλευρές του και τὰ σαράντα χρόνια που χωρίζουν την πρώτη μελέτη των *Φροντισμάτων* από την έκδοση του *Νεοελληνικού Διαφωτισμού* υπῆρξαν ιδιαίτερα γόνιμα για τον πρωτοπόρο έρευνητή αυτής της περιόδου. Για τὸ θέμα του νεοελληνικού ιστορισμού, που τόσες φορές θίγει ο Κ. Θ. Δημαράς έχουμε δύο ακόμη μελέτες από άλλους συγγραφείς: G. Veloudis, *Jacob Philipp Fallmerayer und die Entstehung des neugriechischen Historismus* «Süd-Ost-For-

schungen», 29(1970), 43 έπ. καὶ Παν. Χρ. Νοῦτσος, 'Ο G. Vico καὶ ἡ ἐμφάση τοῦ νεοελληνικοῦ ἱστορισμοῦ, «'Ο Πολίτης», I(1977), τχ. 8, σελ. 55 έπ.

'Ο 'Αλέξανδρος Παπαδερὸς στὴν διδακτορικὴ του διατριβὴ *Metakenosis Griechenlands kulturelle Herausforderung durch die Aufklärung in der Sicht des Korais und des Oikonomos*, Archiv für vergleichende Kulturwissenschaft, Band 6, Meisenheim am Glan 1970, 230 σελ. ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα του ἀπὸ θεολογικὴ ἄποψη, βλέποντας τὸν Κοραῖ καὶ τὸν Οἰκονόμο ὡς τοὺς ἐκπροσώπους δύο ἀντιθέτων ρευμάτων τὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Βλ. τὴν βιβλιοκρισία τοῦ Emm. Turczynski, γιὰ μιὰ προγενέστερη δημοσίευση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ στὸ «Süd-Ost Forschungen» 23 (1964), σελ. 433 - 434.

'Απὸ θεολογικὴ σκοπιὰ εἶναι ἐπίσης γραμμένο τὸ βιβλίο τοῦ 'Αστέριου 'Αργυρίου, *Spirituels Néo-Grecs XVe - XXe siècles*, Namur 1967, Les éditions du Soleil Levant, 181 σελ. ὅπου δίνεται μιὰ ἐπισκόπηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς πνευματικότητος τῆς νεοελληνικῆς 'Εκκλησίας ἀπὸ τὸν 'Ηλία Μηνιάτη καὶ τὸν Κοσμᾶ Αἰτωλὸ μέχρι τὸν 'Απόστολο Μακράκη καὶ τὸν Εὐσέβιο Μαθόπουλο, περνώντας ἀπὸ τοὺς Νικόδημο 'Αγιορείτη, 'Αθανάσιο Πάριο καὶ Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο.

Στὸ ἔργο του, *Modern Greek Philosophers on the Human Soul*, Belmont Mass. 1967, 111 σελ., ὁ Κ. Καβαρνὸς ξεχωρίζει πέντε ἐκπροσώπους τῆς νεοελληνικῆς σκέψης, τὸν Βενιαμὶν Λέσβιο, τὸν Βράϊλα-'Αρμένη, τὸν 'Ιωάννη Σκαλτσούνη, τὸν 'Αγ. Νεκτᾶριο καὶ τὸν 'Ι. Θεοδωρακόπουλο. 'Ο Καβαρνὸς δέχεται μιὰ ἐξάρτηση τῆς νεοελληνικῆς σκέψης ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ σκέψη.

Τὴν ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος προσφέρει τὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Καρᾶ, *Οἱ φυσικὲς - θετικὲς ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ 18ο αἰώνα*, 'Αθήνα 1977, 155 σελ. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ μέρος τῆς διατριβῆς ποὺ ὁ συγγραφέας παρουσίασε τὸ 1974 στὸ Παρίσι. Μετὰ ἀπὸ μιὰ γενικὴ τοποθέτηση τοῦ θέματος, ὁ συγγρ. ἀναλύει τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐπιστημονικοῦ βιβλίου καὶ χειρόγραφου, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται σὲ ἕξι θέματα: γεωγραφία καὶ ἐμπόριο, μαθηματικά, γεωπονία, βοτανικὴ, ἰατρικὴ - φυσικὴ, χημεία, φυσικὲς ἐπιστῆμες — ἐγκυκλοπαιδικὰ καὶ βιβλία στοιχειώδους μόρφωσης. Οἱ πίνακες ποὺ βρίσκονται στὸ τέλος τοῦ βιβλίου μὲ τοὺς τίτλους τῶν βιβλίων καὶ τοὺς καταλόγους τῶν χειρογράφων εἶναι πολὺ κατατοπιστικοὶ γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Στὸ βιβλίο του, *Θεόφιλος Καΐρης - Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας. Δύο πρωτοπόροι δάσκαλοι τοῦ Γένους*. 'Αθ. 1977, 207 σελ. ὁ Γιάννης Καρᾶς ἐξετάζει πρῶτα τὴν κατάστασι τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τὸν 18ο αἰώνα καὶ μετὰ καταπιάνεται μὲ τὰ θέματά του «Θεόφιλος Καΐρης — 'Ενας ἐλευθερόφρονας στοχαστῆς καὶ πρωτοπόρος διαφωτιστῆς» καὶ «Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας, μιὰ φωτεινὴ μορφή τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων». Τὸν Καΐρη βλ. ὁ συγγρ. σὰν ἕναν διαφωτιστὴ τοῦ 18ου αἰ. «ποὺ δὲν παραδέχεται ἄλλη πηγὴ γνώσης ἐκτὸς ἀπὸ τίς αἰσθήσεις». Γιὰ μιὰ διαφορετικὴ τοποθέτηση τοῦ θέματος βλ. Ρωξάνης 'Αργυροπούλου-

Λουγγή, *Ο Θεόφιλος Καΐρης και τὰ ιδεολογικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του* στὸν τόμο Α' Ἑβδομάδα Μελέτης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ, Αἴγινα 1977. Ὁ Καΐρης ἐδῶ ἐξετάζεται κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ φιλελεύθερου χριστιανισμοῦ τοῦ 19ου αἰ.

Ὁ Κ. Μ. Κούμας ὁ ὁποῖος κατέχει μίαν ἐξέχουσα θέσιν ἀνάμεσα στοὺς Νεοέλληνες διαφωτιστές εἶναι τὸ θέμα τοῦ δευτέρου δοκιμίου ποὺ ἀπαρτίζει τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Γ. Καρᾶ, καὶ τὸ πολὺπλευρο ἔργο γίνεται προσπάθεια νὰ διερευνηθεῖ. Ἡ ἐργογραφία τοῦ Κούμα ὅσο καὶ τοῦ Καΐρη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τους εἶναι κατατοπιστικὰ γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Αἰκ. Κουμαριανοῦ - Α. Δεσποτόπουλος - Κ. Θ. Δημαρᾶς - Κ. Δαφνῆς - Γ. Π. Σαββίδης, *Ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τῶν Νεοελλήνων Συγγραφέων*, Πρόλογος Γεωργίου Τενεκίδη, Ἀθ. 1977, 118 σελ. Δημοσιεύματα Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. Τὰ περιεχόμενα τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο ἀπαρτίζεται ἀπὸ ὀμίλιες ποὺ ἔγιναν πρὶν δέκα χρόνια στὴν Πάντειον, διαμορφώνονται ὡς ἑξῆς: Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *Ὁ Κοραῆς ἐμπρὸς στὸ ἐλληνικὸ πολιτικὸ πρόβλημα*, Α. Ι. Δεσποτοπούλου, *Ἡ μεγάλη ἰδέα καὶ ὁ Γεώργιος Τερτσέτης*, Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἡ ἀνάσχεση τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος*, Κώστα Δαφνῆ, *Ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς πολιτικὸς*, Γ. Π. Σαββίδης, *Ἡ πολιτικὴ αἴσθησις τοῦ Καβάφη*. Οἱ ὀμίλιες αὐτές, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στὸν νεοελληνικὸ πολιτικὸ στοχασμὸ ἀποτελοῦν μίαν πρώτην προσέγγισιν τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ θέματος, ποὺ τόσο λίγο ἔχει προωθηθεῖ μέχρι τώρα.

* * *

Ἀπὸ τὸν βιβλιογραφικὸν αὐτὸν ἀπολογισμὸν, τὸν ὁποῖον ἐπιχειρήσαμε ἀναφορικὰ μὲ τὴν νεοελληνικὴν φιλοσοφίαν, προκύπτει ὅτι γιὰ τὸ 1850 καὶ ὕστερα ἀπαραίτητη παρουσιάζεται ἡ κατάρτισις συστηματικῆς φιλοσοφικῆς βιβλιογραφίας. Ἡ ἔλλειψις αὐτῆ ἐλπίζουμε ὅτι σύντομα θὰ καλυφθεῖ· γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ γίνεται προεργασία ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἐνδιαφέρεται συστηματικὰ ἡ ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.